УДК 94(470+571)„18”

РАННІ РОКИ ЖИТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ДОЧКИ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА М. М. РАЄВСЬКОГО МАРІЇ ВОЛКОНСЬКОЇ

Наталія БІДЕНКО (Кіровоград)

М.М. Волкоиська (Раєвська)
(Невідомий художиик, 1821 р.).

Геиерал-майор С.Г. Волкоиський
(Д. Доу, 1820 р.).

Дім Раєвських у селі Бовтишка
(фото кінця XIX – початку XX століття).

У данній статті автор розповідає про життя Марії Миколаївни Раєвської - дочки Миколи Миколайовича Раєвського. Дитинство пройшло

у сімейному маєтку, який знаходився у селі Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області. Була одружена за Сергієм Григоровичем Волконським. Будучи дружиною декабриста, відправилася за ним слідом у заслання до Іркутська.

Ключові слова: Марія Раєвська, Розумівка, Бовтишка, декабристи, заслання, Іркутськ.

В данной статье автор рассказывает о жизни Марии Николаевны Раевской – дочери Николая Николаевича Раевского. Детство прошло в семейном особняке, который находился в селе Бовтышка Александровского района Кировоградской области. Была замужем за Сергеем Григорьевичем Волконским. Как жена декабриста, отправилась следом за ним в Иркутск.

Ключевые слова: Мария Раевская, Бовтышка, Разумовка, декабристы, ссылка, Иркутск.

In this article the author tell about the life of Maria Nikolaevna Rajewski - daughter of Nicholai Rajewski. Childhood in the family estate, which located in the village of Alexander Bovtyshka District Kirovohrad oblast. Was married by Sergei Grigorovich Volkonski. Being the wife of the Decembrist, went followed him into exile in Irkutsk.

Keywords: Maria Rayevska, Bovtyshka, Rozumivka, the Decembrists, exile, Irkutsk.

Раєвська Марія Мнколаївна народплася в сім'ї генерал-лейтннанта Миколи Мнколайовича та Софії Раєвських у містечку Кам'янка Київської губернії. У джерелах не існує єдного погляду щодо дати народження Марії Мнколаївнн. Напрнклад, С. В. Нечкіиа вказує дату 25 грудня 1805 року, В.М. Скляренко – 1 квітня 1807 року тощо. Але, на нашу думку, найбільш точиою є дата, названа В. Г. Бухаровнм – 22 лппня 1804 року. Дослідннк внзначнв дату на основі архівних матеріалів Цеитрального державного історичного архіву в Кпєві, а саме на основі "Метрических тетрадей Чнгирннского уезда за 1804 год". В.Г. Бухаров указує, що в метричній кннзі Святомнколаївській церквн, яка містнться в містечку Кам'янка Чнгпрннського уїзду Київської губернії (зараз місто Кам'янка Черкаської області) був зробленнй заппс, який засвідчує, що 22 лппня 1804 року у Миколи Мнколайовича Раєвського народплася дочка, котру назвалн Марією. Через трн дні, 25 лппня, була охрещена священннком Святомнколаївської церквн Петром Маковським, а хрещення прнймала генерал-майорша Катернна Миколаївна, дочка Давндова [2, с. 40].

Батько Марії Раєвської Мнкола Мнколайович Раєвський – генерал-лейтенант від кавалерії, герой Вітчнзняної війнн 1812 року. За тридцять років бездоганної службп брав участь у багатьох найбільших бнтвах епохн. Учасннк Битви народів і взяття Парижа, член Державної радн, був блнзько знайомнй з багатьма декабрнстамн. Дружбою з Мнколою Раєвським пишався Олександр Сергійовнч Пушкін.

Мнкола Мнколайович Раєвський брав участь у військових діях протн Франції (1805 – 1807): зі Швецією (1808 – 1809) і Туреччнною (1806 – 1812), виявивши велнку мужність і військовнй талант. 12 квітня 1808 року за наказом імператора Олександра отрнмав звання генерал-лейтенанта й отрнмав посаду командпра розгорнутої піхотної днвізії.

З початком Вітчнзняної війнн 1812 року Мнкола Раєвський командував 7-м піхотннм корпусом в армії Багратіона й зміг затрнматн французького маршала Даву, давшп можлнвість відступнтн осиовиим сплам російської армії. Під час Салтанівського бою Рєвський на чолі полку підняв солдатів в атаку. За легендою, з иим поруч перебувалп його сиии 17 і 11 років. Під час Бородінської битви Раєвський зі своїм (7-м) корпусом, стояв на правому фланзі лівого крпла армії, протн якого спрямовані булп майже всі сили французів. Блнскучнй захнст редуту, який отрнмав його ім'я, дала Раєвському гучну славу. Під Малоярославцем він

разом з Дохтуровнм удало захищав калузьку дорогу; у бнтві під Червоннм сприяв остаточної поразки наполеонівської армії. Участь у Вітчнзняній війні 1812 року дала Миколі Раєвському гучну славу.

1813 року Микола Миколайович брав участь у боях під Бауценом, Дрезденом, Кульмом, Лейпцигом (під час останнього був поранений кулею в грудн, але залишався на коні до кінця битви). 1814 року в бнтві під Бар-Сюр-Обом командував армією замість пораненого графа Вітгенштейна. Під Арсісом після кровопролитної битви першнм увійшов до міста, а потім переслідував ворога до Парижа. З 1826 року був членом Державної радн [2, с. 21].

Помер Микола Миколайович Раєвський 16 (28) вересня 1829 року в селі Бовтншка у віці 58 років. Похованнй він у родинній усипальниці в селі Сразмівка Чнгнрннського повіту Київської губернії (зараз – село Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області).

Батько для Марії став взірцем, прнкладом справжнього чоловіка – воїном, героєм, захнсннком з тверднм характером та доброю душею. Цей факт не міг не позначнтнся на формуванні світогляду та характеру дівчини.

Матн Марії Миколаївни – Софія Олексіївна Раєвська, народилася 1769 року в сім'ї бібліотекаря Катерннн II Олексія Олексійовича Константннова, грека за національністю та єдиної дочки Ломоносова Оленн Михайлівни. На початку 1795 року внйшла заміж за Мнколу Миколайовича Раєвського, проживши з иим у щаслнвому шлюбі неповних 35 років.

Софія Олексіївна була чудовою дружнною і матір'ю, виховавшн шістьох дітей, які сталн окрасою вітчнзняної історії. 1829 року, через деякий час після смерті чоловіка, назавжди покидає Російську імперію і виїжджає в Італію, де померла 16 грудня 1844 року. Похована в Рнмі на кладовнщі Тескаччо під плнтою з червоного граніту [18, с. 28].

Крім Марії Мнколаївнн, у сім'ї Раєвських було ще п'ятеро дітей: братн Олександр і Микола, сестрп Катерина, Олена й Софія.

Дитиисто Марії Миколаївни Раєвської – щаслива і безтурботна пора. Провела вона його в сімейному маєтку, в селі Бовтншка Чнгирннського повіту Київської губернії (ннні це терторія Олександрівського району Кіровоградської області). Природа місцевості, мальовничі пейзажі ще змалку формували в Марії любов до прекрасного.

Маєток у селі Бовтншка дістався генералу Миколі Раєвському від його матері Катерннн Мнколаївнн Давидової (в дівоцтві – Самойлової), яка отрнмала Бовтншку та інші села (ще трннадцять сіл з приблизно п'ятьма тнсячамн населення) у власність після смерті дядька Грпгорія Потьомкіна, який придбав ці землі за 3 мільйонн рублів [7, с. 180].

Марія Мнколаївна здобула блнскучу освіту, знала кілька іноземних мов. Але справжнім захопленням дівчннн стала музнка й спів. Маючн від природи гарннй голос, вона постійно вивчала арії, романсн й блнскуче внконувала їх на званих вечорах, компонуючн собі грою на роялі. Внвчення англійської й французької мови, заняття з музнки, співу, чнтання вголос, екскурсії та подорожі, захоплення поезією – усе це створювало гармонію для життя, особлнву атмосферу в домі Раєвських.

Колп розпочалася Вітчнзняна війна 1812 року, Марії Мнколаївні Раєвській було лише сім років. 1820 року Марія подорожує з усією сім'єю та Олександром Пушкіннм по Кавказу і Криму.

Граф Капніст свідчнв, що Пушкін був закоханнй в одну з дочок генерала Миколи Раєвського і провів деякий час у його сімействі в Криму, у Гурзуфі, коли писав вірш "Бахчисарайский фонтан". Йому говорили, що, створюючн "Евгения Онегина", Пушкіна надихало саме це кохання [1,с. 149].

Сучаснники впізнавали в героїні поеми "Бахчисарайский фонтан" Марію Раєвську. Густав Олізар, який безнадійно просив руки Марії, у своїх спогадах свідчив, що Пушкін написав свою прекрасну поему для Марії Раєвської.

Частим гостем у сім'ї Раєвських був граф Густав Олізар – впливовий поміщик, громадський діяч, поет. На його очах зростала Марія. Густав згадував, що Марія із дитини з не розвнненнмн формами стала перетворюватися на струнку красуню, смуглий колір обличчя якої знаходив виправдання у чорних кучерях й

повних вогню очах [8, с. 103].

Коли Густаву Олізару було 28 років, він просив руки у Марії Раєвської. Микола Раєвський відмовив графу Олізару, але одночасно прохав його не переривати дружні стосунки, і вони, дійсно, тривали [1, с. 150].

Наприкінці життя у своїх "Записках" Густав Олізар пише, що коли в нього пробудилося високе, благородне почуття, то в цьому він зобов'язаний коханню, яке пиникло в нього до Марії Раєвської. Вона стала для нього тою "Беатриче", якій було присвячений поетичний настрій і, завдяки Марії та великому коханню до неї, Олізар здобув прихильність Олександра Пушкіна та Адама Міцкевича [8, с. 112].

Вродлива, освічена, музично обдарована Марія Раєвська не могла не привертати увагу оточення. У неї закохався Сергій Григорович Волконський – князь, генерала-майор, учасник Вітчизняної війни 1812 року, представник знатного роду, який мав немалі зв'язки в царському дворі.

Батько, Григорій Семенович Волконський, після довготривалої військової кар'єри був Оренбурзьким військовим губернатором. Помер у чині генерала від кавалерії та званні члена Державної ради.

Мати, Олександра Миколаївна Рєпніна, була фрейліною при дворі Олександра І та Миколи І. Виховувався Сергій до 14 років вдома під керівництвом іноземця Фріза й відставного підполковника барона Каленберга, потім – у пансіоні абата Ніколя в Петербурзі (1802 – 1805).

Свій кар'єрний шлях Сергій Волконський почав з військової служби. 1 червня 1796 року записаний у службу сержантом (формально) у Херсонський гренадерський полк (на 8-му році від народження). 10 липня того ж року зарахований до штабу фельдмаршала Суворова-Римникського [6, с. 42].

На дійсній службі Сергій Волконський з 28 грудня 1805 року, коли він був переведений поручиком у лейб-гвардії Кавалергардський полк. Був учасником кампанії 1806 – 1807 років проти Франції і 1810 – 1811 роках проти Туреччини. Брав участь у Вітчизняної війни 1812 року, 6 вересня 1812 року за оборону переправи через ріку Москву отримав звання полковника, у бою за місто Березине під час Вітчизняної війни 1812 року був нагороджений орденом Святого Володимира III ступеня. 15 вересня 1813 року за військові заслуги перед Батьківщиною отримав звання генерал-майора [9, с. 43].

Сергій Волконський був кавалером ордена Святого Георгія IV ступеня, якого нагороджено за хоробрість у бою під Капишем 1813 року. За виявлену хоробрість у бою під Лейпцигом Волконський нагороджений орденом Святої Анни І ступеня. За відвагу в бою при Лаоні у Франції нагороджений орденом Червоного орла II ступеня. За військові заслуги перед батьківщнною та царем нагороджений золотим хрестом і золотою шаблею [7, с. 100].

Сергій, перебуваючи в гостях у маєтку Миколи Раєвського, закохався в Марію з першого погляду. У грудні 1824 року заслав старостів до Марії Раєвської. Після сватання Сергія Волконського Микола Раєвський у той же вечір написав йому, що Марія згодна вийти за нього заміж і можна вважати їх зарученими.

Миколі Раєвському було відомо про участь майбутнього зятя в таємному товаристві, але Марії він про це не сказав. Зрозуміло, що генерал Раєвський хотів забезпечити своїй доньці щасливе й достойне майбутнє. Його спокусив не тільки титул жениха – князь Сергій Григорович Волконський, який, незважаючи на свої 37 років, уже був ветераном війни, генерал-майором, належав до одного з найбільш знатних родів у Російській імперії, мав неабиякі зв'язки при дворі. Князь Волконський, крім того, був чесним, благородним і справедливим – людина обов'язку й честі, що так цінувала Марія Раєвська у свого батька.

11 січня 1825 року Марія Раєвська виходить заміж за знатного й благородного князя Волконського Сергія Григоровича. Весілля відбулося в Києві. Серце Марії Раєвської було віддане, за її словами, "найдостойнішому і найблагороднішому із людей". Між Марією та Сергієм була помітною різниця у віці: чоловік старший за свою дружину на 17 років [12, с. 368].

Марія Миколаївна не знала, що її чоловік був активним членом Південного об'єднання декабристів, оскільки по службі й роботі він завжди був у відрядженнях. Крім того, до заміжжя Марія не мала можливості добре взнати свого

чоловіка. Вона вирвалася з-під батьківської опіки й натхненно облаштовувала власний новий дім: виписувала штори з Франції, килнмн й кришталь з Італії; турбувалася про карети і конюшню, прислуг та нові меблі. У "Записках" Марія підкреслювала, що жила із Сергієм щасливо, але його бачила мало, він постійно був занурений у свої справи, з'являвся дома пізно, втомлений та мовчазлнвнй.

Через три місяці після весілля молода княгиня Марія Миколаївна раптом серйозно захворіла. Лікарі, які оглядали Марію, визначили початок вагітності. Тому Сергій Волконський відправляє дружину в Одесу з матір'ю, сестрою Софією на "морські купання" [4, с. 10].

Князь Волконський не поїхав з дружиною, а залишився при своїй дивізії в місті Умані. Він інколи приїздив навідати дружину. Його дуже хвилював стан здоров'я Марії. Коли приїздив, то більше розпитував про її справи, аніж розповідав про власні. Він так і не розповів її про свою участь у таємному товаристві, адже боявся, що моральний та фізичннй стан дружини після цього погіршиться. Марія Волконська пізніше повідомляла, що вона пробула все літо в Одесі і таким чином, провела разом з чоловіком не більше трьох місяців; вона не знала про існування таємного товариства й про участь у ньому її чоловіка.

В кінці листопада князь Сергій Волконський привіз дружину Марію в Умань, де розташовувалася дивізія, якою він керував. Наступного дня він поїхав у Тульчин – головну квартиру другої армії. Через тиждень він повернувся і привіз Марію Миколаївну в маєток Миколи Раєвського, що в селі Бовтишка. Марія Григорівна Волконська писала про те, що одного разу, коли її вагітність добігала кінця, повернувшись зі служби серед ночі, Сергій Григорович збудив її. Він розпалив камін і палив папери. Марія стала допомагати йому, запнтуючн, у чому річ. Він сказав, що Пестеля заарештували, але чому – не повідомив. Марія Миколаївна бачила, що її чоловік був сумним, заклопотаним. Врешті-решт, Сергій сказав, що дав обіцянку її батьку Миколі Раєвському привезти її в маєток на період пологів. Прибувши на місце, він віддав Марію під опіку матері, а сам відразу поїхав в Умань, де його ж наступного дня заарештували [12, с. 4].

Сергію Григоровичу Волконському було відомо, що полковника Павла Пестеля арештували, але про події 14 грудня 1825 року на Сенатській площі в Петербурзі він ще не знав. Про це розповів зятю генерал Микола Раєвський. Передчуваючи, що арештувати можуть і князя Сергія Волконського, Микола Миколайович запропонував зятю емігрувати. Сергій від цієї пропозиції відразу ж відмовився, адже на його думку, втеча для героя Вітчизняної війни 1812 року означала б смерть.

У Марії Волконської пологи почалися 1 січня 1826 року. Тільки другого дня, 2 січня вона народила сина. Сама Марія тоді ледве не померла, лихоманка після пологів протримала її в жару й маренні декілька діб. Вона майже не пам'ятала короткої зустрічі з чоловіком, який без дозволу покинув частину в Умані, щоб побачити дружину й сина.

Марія Миколаївна пізніше писала, що пологи почалися дуже важко, без присутності лікаря. Він зміг приїхати лише наступного дня, адже був біля хворого, який перебував за п'ятнадцять верств від помістя. Вона була розміщена в кріслі, в якому промучилась до наступного дня без будь-якої медичної допомоги. На допомогу Марії прийшла селянка, але їй не дозволнлн надавати медичну допомогу. Тому селянка до ранку молилася за Марію Григорівну. Вранці приїхав лікар, і пологи все ж таки відбулися. Народився хлопчик, якого, за сімейною традицією, назвали Миколою. У Марії лише вистачило сил дійти до ліжка, після чого вона захворіла запаленням мозку, яке протримало її в ліжку більше двох місяців [1, с. 12].

Сергія Григоровича Волконського заарештували 5 січня 1826 року у власному домі в Умані, відразу ж після повернення з Бовтишки, куди він їздив за для того, щоб побачити дружину та новонародженого сина. 14 лютого Волконський був доставлений у Петербург, ув'язнений у Петропавлівській фортеці № 4 Олександрівського равеліну [6, с. 83].

Марія Миколаївна, яка час від часу приходила до тями, запитувала про свого чоловіка. Рідні їй відповідали, що він у Молдавії й зайнятий невідкладними

справами. Тим часом у Петербурзі починаються допити над учасниками декабрнстського руху, у тому числі й над Сергієм Григоровичем Волконським.

Микола Раєвський, приїхавши з Петербурга 3 березня, сповістив Марію про арешт її чоловіка за участь у таємному товаристві та змові проти царської сім'ї. Генерал говорив, що Сергій Волконський під час допитів не покаявся перед імператором за свої вчинки й не видав жодного прізвища декабристів. Звичайно, Микола Миколайович відразу сказав дочці, що не буде осуджувати її, якщо вона вирішить розірвати шлюб із Сергієм.

Батько Микола Раєвський пише в березні 1826 року брату Сергія Волконського Миколі, що після приїзду з Петербурга в село Бовтишка він побачив свою дочку Марію дуже слабкою після тривалої хвороби. Марія підозрювала, що її чоловік помер, тому звістка про арешт Сергія стала полегшенням для неї. З Петербурга батько привіз Марії листа від Сергія. Микола Раєвський писав, що за чотири дні, які він перебував у маєтку після приїзду з Петербурга, стан Марії суттєво поліпшився. Через деякий час Марія із сестрою їдуть до Петербурга [16, с.85].

На ранок Марія відчула біль у нозі. Виявилося, що це рожа. Та все одно вона разом з сестрою Софією та сином Миколаєм, якого по дорозі залишає в тітки свого батька графині Браницької, вирушає до Петербурга [12, с. 10].

У спогадах Марії Миколаївни Волконської є повідомлення, що зустріч відбувалася під наглядом коменданта й була особливо тяжкою. І Сергій, і Марія намагалися обнадіяти один одного, але робили це без переконання. Під час зустрічі вони обмінялися хустинками. Марія Миколаївна не мала права розпнтуватн Сергія про його становище, адже вартові пильно стежили за ними. Повернувшись додому, Волконська знайшла на хустині втішливі слова, які ледве можна було розгледіти та розібрати [12, с. 10].

Обставини змінюються, коли Марія Волконська дізнається про те, що її син Миколка, якого вона залишила в тітки графині Браницької, захворів. У маєтку тітки Марія Миколаївна пробула з квітня по серпень 1826 року. Марія Волконська писала, що її брат Олександр створив таку ситуацію, щоб вона залишила Петербург та рідню Сергія Григоровича. Її сину Миколці зробили щеплення проти віспи, після чого він захворів [6, с. 88].

Перебуваючи в тітки біля хворого сина, Марія не отримувала ніяких звісток про свого чоловіка. Їй передавали тільки деякі листи, які майже ні про що не інформували, а всі інші – знищувалися. Та цей час не пройшов для Марії марно. Наодинці сама із собою Волконська переосмислювала ситуацію, яка склалася. Їй була необхідна величезна духовна робота, щоб внзначнтн своє ставлення до вчинку Сергія Волконського, зрозуміти його, прийти до єдиного висновку: яка б доля не чекала її чоловіка, вона повинна бути разом з ним.

Марія Волконська писала брату Олександру 8 березня 1826 року, що єдиною виною Сергія перед нею є те, що він не розповів їй про свою участь у таємному товаристві. Вона говорила, що любить Сергія більше, ніж будь-коли, адже він нещасний [1, с. 154].

За вироком суду 13 липня 1826 року Сергій Волконський був позбавлений чинів та дворянства й засуджений на 20 років каторги. Про те, як розвивалися події після допитів Сергія Григоровича та його друзів-декабристів, пише в своїх мемуарах Марія Миколаївна Волконська. Вона згадувала, що рано вранці 13 липня, їх усіх зібрали й і розмістнлн за категоріями на площі напроти п'яти шибениць. Сергій, як тільки прийшов, зняв із себе військовий сюртук і кинув його у вогнище: він не хотів, щоб його зірвали з нього. Було розкладено і запалено декілька вогнищ для знищення мундирів та орденів засуджених; потім їм усім наказали стати на коліна, причому жандарми підходили й переламували шаблю над головою кожного на знак помилування – декому поранили голову, видали одяг – куртку и штани із грубого сірого сукна [11, с. 320].

Після цього дійства привели п'ятьох, яким винесли смертнийвирок: Пестел, Сергі Муравйову, Рилєєву, Бестужеву-Рюміну й Каховському. Усі вони були повішені, причому троє з них через те, що мотузка була трухлою, зірвалися. Для них процедуру повторили. Їхні тіла поклали у два великі ящики, наповнені

негашеннм вапном, і поховалн на Голодаєвому острові. Всі інші, хто підлягав ув'язненню, у кайданах булн негайно відправлені в Спбір [19, с. 134].

Поклавшн під заставу деякі свої коштовності, Марія Мпколаївна заплатнла деякі боргн Сергія Волконського й написала лнста до царя з прохаиням дозволнтн їй йтн за чоловіком.

Цар Мнкола І після довгих вагань 21 грудня 1826 року задовольннв прохання Марії Волкоиської, хоча й не всі. Відома відповідь Миколи, в якій він иише, що отрнмав та прочнтав лнста від Марії Миколаївнн Волконської; ще раз повторював застереження, які вже перед цим булн сказані царем стосовио того, що вас чекає після прнїзду в Іркутськ. Цар говорнв, що Волконській доведеться забути той спосіб життя, яким вона жнла до того [1, с. 154].

Та Марія Миколаївна свою долю вже внрішнла.

Отже, ми бачнмо, що Марія Волконська виховувалася у внсокоосвіченій, інтелігентній родині героя Вітчнзняної війии 1812 року Миколи Раєвського, що дуже вплннуло на формуваиня характеру та світогляду дівчиии. Її світогляд формувався на прпкладі старших.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1 Белова С.Л. Раевские и Крым / Светлаиа Белова. – Симферополь: Бизиес Ииформ, 2006. – 205 с.

2. Бухаров В.Г. Образи Раевських. Фотоальбом. – Кіровоград: КОД, 2011. – 92 с.

3 .Волкоиский С.Г. Записки. – Спб.: Сииодальиый тип, 1902. – 548 с.

4. Волкоиский С.Г. Записки. – Спб.: Сииодальиый тип, 1902. – 548 с.

5. Декабристы. Биографический справочиик / Под ред. акад. С.В. Иечкииой. – М.: Иаука, 1988. – 448 с.

6. За обов'язком громадяииа: до 220-річчя від иароджеиия С.Г. Волкоиського (1788 – 1865) / К.В. Камінська // Калеидар зиамеииих та пам'ятипх дат. – 2008. – № 4. – С. 79 – 91.

7. Кпяиская О.И. Декабрпст С.Г. Волкоиский / О. Кпяиская // Отечествеиая исторпя. – 2004. – № 6. – С. 98 – 116.

8. Копылов А. Мемуары графа Олизара // Русский вестиик. – 1893. – Сеитябрь. – С. 101 – 132.

9 .Лапаева Г.А. Долииа девы. – Симферополь: Бизиесс-Ииформ, 2007. – 325.

10. Матеріали міжиародиої иаукової коифереиції «Сім'я Раєвських в історико-культуриому просторі». – Кіровоград, Імекс-ЛТД, 2011. – 318 с.

11. Покровский В. Жеиы декабристов: сборник историко-бытовых статей. – М.: Иаука, 1906. – 298 с.

12. Род Раевских герба Лебедь / Сост. Б.Л. Модзалевский. – Спб.: Тппограф. М.А. Алексаидрова, 1908. – 91 с.

13. Семья Раевских в истории и культуре России XVIII–XIX векав: матерпалы I Елисаветградских междуиародиых историко-литературиых чтеиий: Кировоград – Разумовка – Камяика, 20 – 22 мая 2004 года. – Кировоград: КОД, 2004. – 170 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Біденко Наталія Іванівна – каидпдат історичиих иаук, доцеит кафедрп історії Україии КДПУ ім. В. Виииичеика.

Наукові інтереси: історія розвитку освіти Україии.